
Oikeuden historiasta tulevaisuuden Eurooppaan

Pia Letto-Vanamo 60 vuotta

Toimituskunta
Olli Mäenpää
Dan Frände
Päivi Korpisaari

Kustannustoimittaja
Pipsa Kostamo

Tilausosoite
Suomalainen Lakimiesyhdistys
Kasarmikatu 23 A 17
00130 Helsinki
p. 09 6120 300
f. 09 604 668
toimisto@lakimiesyhdistys.fi
www.lakimiesyhdistys.fi

Kannen kuva: Roland Meinecke / Wikimedia Commons
Kannen suunnittelu: Heikki Kallioma

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446
ISSN-L 1458-0446
ISBN 978-951-855-338-3

Hansaprint Oy, Vantaa 2014

Sisällys

Pia Letto-Vanamo 60 vuotta. Prof. Pia Letto-Vanamo's 60th Anniversary	VII
<i>Per Andersen – Helle Vogt</i> Vrag, hvaler og kongelig overhøjhed. Forstrandsret i nordisk middelalder	1
<i>Lars Björne</i> Pohjoismaiset oikeustieteelliset aikakauskirjat ja toinen maailmansota ..	15
<i>Yifeng Chen</i> Legal Formalism, Justice and the Judiciary in China	29
<i>Ellen Eftestøl-Wilhelmsson – Anu Bask</i> Is a Harmonised Liability System a Necessary Prerequisite for European Multimodal Transport? The Finnish Logistics Service Providers' Point of View	41
<i>Kaijus Ervasti</i> Neuvotteleminen konfliktinratkaisumenettelynä	51
<i>Dan Frände</i> Åsa Larsson och det förflutna	69
<i>Jaakko Husa</i> Pohjolan oikeus – yhtä perhettä?	77
<i>Teemu Juutilainen – Emilia Korkea-aho</i> Professio ja legitimitetti – mitä virkaa eurooppalaisella juristilla?	89
<i>Jukka Kekkonen</i> Oikeushistoria huipulta huipulle	105
<i>Päivi Korpisaari – Anette Alén-Savikko</i> Tiedonsiirrosta aktiiviseen opiskeluun – tähtäimessä laadukas viestintäoikeuden opetus	119
<i>Toomas Kotkas</i> Suomalainen hyvinvointivaltio ja sosiaalisten oikeuksien lyhyt historia	135
<i>Matti Kunnas</i> Uudistunut valvontamenettely ja sen haaste asianajajan ammattietiikalle	153

<i>Anna-Laura Markkanen – Hannu Nieminen</i> A Crooked Balance of Interests? Comparing Users' Rights in Printed and Electronic Books	163
<i>Heikki E. S. Mattila</i> Oikeudellis-kielellisen dominanssin jatkuvuudesta. Alankomaiden Itä-Intian ja itsenäisen Indonesian oikeus- ja kieliolojen tarkastelua	181
<i>Dag Michalsen</i> Frede Castberg and the Invention of State of Emergency in Norwegian Constitutional Law in the Twentieth Century	201
<i>Tuulikki Mikkola</i> Trust oikeusvertailun kohteena	213
<i>Kjell Å. Modéer</i> Elegi över 1938 års advokater. Om ett par advokater i finlandssvensk och svensk romanlitteratur	223
<i>Olli Mäenpää</i> Hallinto-oikeuden eurooppalainen kodifointi	239
<i>Johanna Niemi</i> Prosessioikeus ja metodin haaste	255
<i>Jaana Norio-Timonen</i> Harmonisaatio ja eurooppalaiset kuluttajavakuutusmarkkinat	261
<i>Kimmo Nuotio</i> Avustettu potilaan itsemurha ja eutanasia	277
<i>Elina Paunio – Suvi Sankari</i> Euroopan unionin tuomioistuin: oikeuden ja politiikan rajapinnassa	295
<i>Jørn Øyrehagen Sunde</i> ”Menneskerettigheter (...) stemmer med rettsfølelsens krav i vår tid”. Eit aktørperspektiv på Dei europeiske menneskerettane sin veg inn i norsk rett	311
<i>Kaarlo Tuori</i> Kansallinen ja ylikansallinen demokratia	327
<i>Kaius Tuori</i> Natseista ja emigranteista oikeustieteen historiassa	341
<i>Terttu Utriainen</i> Historia opettaa rikosoikeustieteilijöitä	359
Kirjoittajat – Authors	367

Åsa Larsson och det förflutna

Jag gillar Åsa Larssons böcker. Kanske har det att göra med hennes förmåga att behandla samspelet mellan religion, juridik och mänsklig svaghet och styrka. Och inte att förglömma hennes hundar.¹ Jag borde kanske nöja mig med att bara beundra, ja vara smått förtjust i kammaråklagare Rebecka Martinsson och känna mig avundsjuk på advokaten Måns Wenngren och polisen (och hundföraren) Krister Eriksson som får vara i hennes närhet, dock inte samtidigt.² Och låta det räcka med att vänta på nästa bok som läses under gynnsamma omständigheter, helst under en vecka i södern som främst ägnas åt henne.³ Trots vissa betänkligheter har jag beslutat att skriva om Rebecka och hennes värld.⁴ Jag skriver för min vän Pia som jag känt sedan vi kämpade med våra doktorsavhandlingar under 1980-talets senare hälft. Visserligen vet jag inte alls om Pia gillar Larsson men sådana risker får man ta i festskriftsammanhang.

Om Larssons böcker kan man skriva flera straffrättsligt färgade artiklar. Eftersom Pia är rättshistoriker diskuterar jag det förflutnas roll i Larssons romankonst. Händelserna i det förflutna ses ofta som förklaringar eller motiv till straffbara gärningar. Ett sådant motivsökande intresserar vanligen polisen när den försöker hitta ansvariga för inträffade brott.⁵ Det förflutna

¹ I hundsammanhang brukar jag anse mig vara ”koiratieteen kandidaatti”, en finsk (påhitad) akademisk titel som inte på ett naturligt sätt låter sig översättas till svenska (kunde vara ”hundvetenskaplig kandidat”). Graden ställer inte särskilt höga krav på dess innehavare. Den förutsätter bara att man låter hundarna sova i sängen och att man kan skilja mellan finsk spets och bullmastiff.

² Smärtan lindras något av det faktum att jag kan identifiera mig både med juristen och hundföraren.

³ Enligt uppgift kommer Larsson att ge ut ännu en bok om Rebecka. I väntan på dessa ”Sternstunden der schwedischen Sprache” fördriver jag tiden med att läsa Marcel Proust i snigelfart.

⁴ Betänkligheterna gäller närmast min förmåga att ge en rättvis bild av Larssons genialitet.

⁵ Dagens brottslighet kännetecknas i minst lika hög grad av att vi nog vet vilka de potentiella gärningsmännen är men vi vet inte om det alls ha begåtts något brott. Så kan vara fallet vid t.ex. miljöbrott, skattebrott och värdepappersmarknadsbrott.

har med andra ord en brottsupplärande effekt. Men det förflutna har också en annan straffrättsligt relevant funktion.

Ofta kommer det förflutna att påverka den konkreta straffmätningen. Om ett brott begås för att hämnas en tidigare oförrätt i form av ett brottsligt angrepp är det mycket som talar för att den senare gärningsmannen planlagt sitt brott och således drabbas av straffskärpningsgrunden i SL 6:5, 1. Samtidigt kan kränkningen i det förgångna fungera som en lindringsgrund. I SL 6:6, 1 anges bl.a. att ett betydande hot kan utgöra en sådan grund. Så är fallet om gärningsmannen som tidigare drabbats av ett brott från målsägandens sida, hela tiden upplever sig hotad av nya kränkningar.

Ser man på händelser i det förflutna ur ett mera rättshistoriskt perspektiv är det naturligt att undersöka gällande rätt vid gärningstidpunkten. Detta är ingen lätt uppgift och risken för missförstånd är överhängande. Mina begränsade kunskaper i rättshistorisk forskning gör att jag helt enkelt bedömer händelser i det förflutna med hjälp av dagens finska straffrätt.⁶ Jag bortser således från att allt det som jag tar upp har inträffat i Kiruna, alltså på svenska sidan. Det vore i sig tänkbart att finsk straffrätt skulle vara tillämplig med stöd av de i SL 1 kap. ingående anknytningsprinciperna men detta alternativ beaktas inte här.⁷

I tre av Larssons böcker menar jag att händelser i det förflutna spelar en viktig roll för helheten. Böckerna jag avser är *Solstorm* (2003), *Till dess din vrede upphör* (2008) och *Till offer åt Molok* (2012).⁸ Därtill kommer att det som Rebecka Martinsson gick igenom eller rättare sagt gjorde i *Solstorm* följer henne som en mörk skugga i de övriga böckerna. I all korthet återspeglar detta igen diskrepansen mellan en (objektivt) tillåten nödvärnshandling och den subjektiva känslan av skuld och tillkortakommande. Samma problematik återfinns hos dem som deltagit i krigshandlingar. Denna i sig mycket intressanta fråga, som nära anknyter till rätt och moral, kan jag här inte närmare gå in på.

⁶ Jag använder samma teknik som i mitt bidrag till festskriften för Per Ole Träskman (Straffrätt i tänkta världar – fallet doktor Glas från 2012). Förfarandet kan verka något märkligt men Larsson kan ju finska (åtminstone om man ser till hennes användning av finska ord och uttryck i böckerna).

⁷ För en färsk genomgång av de olika anknytningsreglerna, se *Helenius, Dan: Straffrättslig jurisdiktion*. Helsingfors 2014.

⁸ Larsson har även gett ut *Det blod som spillts* (2004) och *Svart stig* (2006).

Solstorm är en starkt frikyrklig⁹ berättelse där väckelsens huvudperson Victor blir mördad i den nybyggda Kristallkyrkan. Boken kan man behöva inte ses som en förutsägelse av händelserna i Knutby. Även sexualiteten finns med.¹⁰ Jag tänker inte då på de påståenden om sexuella övergrepp mot systemens barn som riktades mot Victor och som utgör en delorsak till att han mördades.¹¹ I stället handlar det om en händelse som ligger längre bak i tiden. Som nyss fyllda 18 år hade Rebecka ett sexuellt förhållande med en av de pastorer som långt senare medverkar till mordet på Victor. Förhållandet leder till graviditet och abort, något som varken Rebecka eller pastorn kan glömma.¹² Händelsen har i sig inget förklaringsvärde för mordet på Victor men skapar möjligheten för Rebecka att rädda sig och systemens barn från att också bli mördade. Nyckelscenen i boken är oerhört skickligt beskriven och visar på samspelet mellan då och nu i varje människas liv. Överhuvudtaget utgör beskrivningen av hur Rebecka lyckas försvara sig mot tre mer eller mindre fanatiska pastorer¹³ ett skolexempel på de tolkningsproblem som hör samman med bruket av rätten till nödvärn. Larsson ger själv inte något entydigt svar på frågan om Rebecka hållit sig inom gränserna för rättfärdigat nödvärn. Hon nöjer sig med att konstatera att åklagaren något motvilligt accepterade att det rörde sig om tre fall av nödvärn och något åtal väcktes aldrig mot Rebecka.¹⁴

Det förflutna har en helt annan karaktär i *Till dess din vrede upphör* från 2008. Rebecka har lämnat jobbet som jurist på en välrenommerad advokatbyrå i Stockholm och bor i den lilla byn Kurravaara utanför Kiruna. Händelserna i *Det blod som spillts* ledde Rebecka in i en psykisk kollaps

⁹ Larsson har själv berättat att hon lämnade sin kyrka vid tiden för inledandet av juridikstudierna. I boken *Det blod om spillts* från 2004 rör hon sig också i kyrkliga kretsar men här är det statskyrkan och kvinnoprästrådan som erbjuder de yttre ramarna. Förutom mordet på den kvinnliga prästen i Kiruna handlar boken mycket om hur Rebecka bearbetade händelserna i *Solstorm*.

¹⁰ Sexuellt utnyttjande har inte bara förekommit inom den katolska kyrkan. Även i Finland har en rad övergrepp med statskyrklig och frikyrklig anknytning avslöjats.

¹¹ Läsaren lämnas dock i ovisshet om påståendena har någon grund i bokens verklighet. Se *Solstorm* s. 346.

¹² Pastorn gör sig inte skyldig till sexuellt utnyttjande enligt SL 20:5 eftersom Rebecka har fyllt 18 år. Närmare om detta brott, se *Frände, Dan*: Enskilda brott och straffrättens allmänna läror. Helsingfors 2014, s. 103–106.

¹³ Den mest fanatiska är nog Rebeckas gamla älskare som försvarar sina handlingar med hänvisning till allt gott en trovärdig församling kan göra för vinddrivna och olyckliga själar. Se *Solstorm* s. 323.

¹⁴ *Solstorm* s. 340.

och i *Svart stig* kan vi läsa om hur hon efter en lång sjukskrivning anställs som åklagare med rättegångar både i Kiruna och närliggande orter. Hennes speciella välgörare är chefsåklagare Alf Björnfofot.

I boken från 2008 mördas två ungdomar som vintertid dyker efter ett havererat tyskt militärplan från andra världskriget. De för brotten relevanta händelserna inträffade under andra världskriget och hör samman med den tyska närvaron i norra Sverige.¹⁵ Brotten verkar fullständigt sakna mening och Rebeckas arga protagonist inom åklagarkåren, kammaråklagaren Carl von Post konstaterar senare att det var ett rent mirakel att mördaren åkte fast.¹⁶ I själva verket fanns det tre mördare. Den andra gick genom isen när han med snöskoter försökte köra över Rebecka. Den tredje, som i berättelsen framstår som hjärnan bakom det hela, medgav ingenting och blev inte ens åtalad.

I *Till dess din vrede upphör* blir en händelsekedja som kulminerar 1943, det som förklarar livsbrotten mot ungdomarna. En ung flicka som heter Kerttu fungerar som informatör åt den tyska militären som finns stationerad i Kiruna med omnejd. Hon ger tyskarna upplysningar om sådant som intresserar dem och får kontantbetalning som motprestation. Hennes upplysningar antecknar säkerhetschef Schörner pedantiskt i ett litet svart häfte. Upplysningsverksamheten kulminerar när Kerttu visar tyskarna var tre danska flyktingar gömmer sig. Hon fick reda på gömstället av en medlem av norska motståndsrörelsen. Det hela slutar med att motståndsmannen och danskarna dödas och de bränns inne i slätterkojan som fungerade som deras gömställe.

Sverige är inte allierad med Tyskland i kriget och det är inte fråga om någon öppen eldstrid, så avrättningen utgör givetvis mord. Men vilket ansvar har Kerttu? Larssons beskrivning av Kerttus kunskap är vag och öppen. Men när Kerttu går fram till slätterkojan och ropar motståndsmannens namn måste hon nog ha vetat att hon medverkar till att något ont kommer att drabba personerna där inne. Mycket talar för att hon gjort sig skyldig till medhjälp till fyra fall av mord (SL 21:2 och SL 5:6). Den utlovade belöningen fick hon aldrig utan den försvann med planet som störtade i den sjö där ungdomarna dök.

¹⁵ Samma tidsperiod behandlas också av Kjell Å Modéer i hans bidrag i denna festskrift. Modéer tar upp antisemitiska händelser sådana de beskrivs i två romaner. I *Till dess din vrede upphör* hittas egentligen inte alls denna dimension.

¹⁶ Se *Till offer för Molok* s. 70.

Kerttu bär på sin hemlighet och är rädd att planet ska hittas och hon själv ska bli avslöjad. Det är endast hennes man som vet sanningen. Långt, långt senare åker hon och hennes två söner till sjön där dykarna finns och ser till att de inte kommer levande upp till ytan. Den ena sonen försvinner med snöskotern i älven när han försöker köra över Rebecka. Den andra sonen igen erkänner och döms till ett långt fängelsestraff för mordet. För honom blev fängelset ett slags befrielse från det familjehelvete han levat i. Ord står mot ord och Kerttu klarar sig även denna gång.¹⁷

Hade då Kerttu orsak att frukta straffrättsliga åtgärder om samarbetet med tyskarna hade kommit i ljuset? Säkert om det hela hade uppdragats genast efter kriget. Men inte långt senare. Visserligen preskriberas aldrig mord enligt finsk rätt men ett medhjälpsansvar hade aldrig kunnat bevisas efter så många år.¹⁸ Kerttu tänkte knappast på straffrätten utan hon fruktade sanningen i sig. Och detta fastän de flesta som var med då börjar vara borta och den yngre generationen bryr sig inte i vad som hände under kriget. Hundföraren Krister Eriksson konstaterar i slutet av boken att Kerttu dömer sig själv till ett hårdare straff än vad samhället skulle ha gjort.¹⁹

Till offer åt Molok innehåller två berättelser. Den ena utspelar sig i Kiruna före och efter första världskriget. Den andra berättelsen försiggår i nutid och det mesta händer i Kurravaara. Dessa två berättelser förenas av en tidstråd som ligger inlindad i en mantel av svensk arvsrätt och kanadensisk bolagsrätt.

Allt börjar med att en hund fick sätta livet till. Straffrättsligt bedöms en hund som ett föremål. Den som uppsåtligen dödar en annans hund gör sig skyldig till skadegörelse enligt SL 35:1. Dödandet kan ske på ett sådant sätt att gärningsmannen vid sidan av skadegörelse även begår djurskyddsbrott (SL 17:14). Det är dock en björn som dödar och äter upp en jakthund som står bunden i en löplina på gårdsplanen. Inget i texten tyder på att ägaren skulle ha låtit hunden stå ute om han visste eller borde ha insett att en björn kan röra sig kring husknutarna. Således utesluts djurskyddsbrott som för övrigt också kan begås av grov oaktsamhet. Larsson antyder här att ägaren skulle ha gjort sig skyldig till jaktbrott genom att rusa in efter geväret efter att han sett björnen och därefter kommit tillbaka och skadskjutit björnen.

¹⁷ Det är i sig en bevisteoretiskt intressant fråga om den överlevande sonens erkännande verkligen inte räcker till för åtal också mot Kerttu.

¹⁸ Detta kom klart fram i rättegången kring mordet vid finska Bodomsjön. Gärningarna begicks 1960 och rättegången hölls 2004–2005 och slutade i frikännande dom.

¹⁹ *Till dess din vrede upphör* s. 326.

I stället meddelas polisen att ägaren kommit ut med geväret i handen efter att han hört hunden vråla och sedan skjutit mot björnen i rent självförsvar. Denna lilla händelse innehåller flera straffrättsliga frågor.

Björnen är alltid fridlyst i Finland och jakt förutsätter dispens (JaktL 41 §). Jakten ska ske under strängt övervakade förhållanden. Vad jag kan se föreligger här ingen tillåten björnjakt och hundägaren gör sig prima facie skyldig till jaktbrott (SL 48a:1). Enligt min syn på värdeförhållandet mellan hund och björn hade hundägaren haft rätt att hämta geväret och försöka rädda sin hund från björnens käftar. Det blir här en tillämpning av reglerna om nöd i SL 4:5. Men nu var ju hunden redan död, något som ägaren entydigt visste om. Det fanns inget att rädda. Samtidigt är det klart att ägaren inte hade någon straffsanktionerad plikt att berätta hur björnincidenten de facto gått till. Här gäller skyddet mot självinkriminering.

I nutidsberättelsen mördas Sol-Britt och hennes hund röjs ur vägen innan dess för att brottet ska kunna genomföras utan hundens eventuella försvarshandlingar. Här är det åtminstone fråga om skadegörelse enligt SL 35:1. Boken ger inga upplysningar om hur det hela gick till så frågan om djurskyddsbrott måste lämnas öppen.

Även Rebeckas äldre hund Vera mister livet i berättelsen. Det är en blandras som hon övertog efter att den tidigare ägaren mördats av Kerttus ena son, den som drunknade med snöskotern. Rebecka tar själv livet av Vera för att rädda sig och Sol-Britts sonson Marcus. I boken tas det för givet att Rebecka verkligen blivit ägare till hunden. Något avtal med den avlidnes rättsinnehavare nämns inte, varken i den här aktuella boken eller i den där Vera träder in på scenen. Är Rebecka ägare till hunden utgör gärningen inget brott. Är hon bara innehavare är läget ett annat. Här aktualiseras igen skadegörelse som dock kan vara rättfärdigad med stöd av reglerna om nöd enligt SL 4:5.

Förutom hundar mister en rad personer livet i boken. Både då och nu. Allt får sin början i ett svek. Den nyanställda folkskolelärarinnan Elin Petterson inleder ett förhållande med Hjalmar Lundbohm, mannen som byggde upp det nya Kiruna. Hjalmar svek Elin när hon blev gravid och hon fick ensam ta hand om sin son Frans. När sonen ännu var liten mördas Elin av en av Hjalmars anställda, övergruvfogde Fasth.²⁰ Larsson låter sedan mördaren

²⁰ Här möter vi ett annat svek. Kronolänsmannen Björnfot, chefsåklagare Alf Björnfots farfarsfar, blir upplyst om att Elins mördare troligen är Fasth men han låter saken beror på grund av övergruvfogdens ställning i samhället. Vi har här ett klassiskt fall av brott mot tjänsteplikten (SL 40:9).

mista livet på ett straffrättsligt mycket raffinerat sätt. Stenkrossen vid gruvan har stannat på grund av att en stor sten fastnat i dess gap. Fasth hoppar själv ned och bänder lös stenen, helt ovetande om att ingen slagit av huvudströmbrytaren. I ett ögonblick har stenkrossen malt sönder honom. Arbetarna som står runtomkring ser strömbrytaren men gör ingenting. Säkert är det någon bland dem som har som särskild uppgift att se till att strömmen slås av vid störningar. Detta betyder samtidigt att det föreligger en särskild rättslig skyldighet för honom att avvärja följden (SL 3:3). Ansvar för dödsvållande ligger således nära till hands (SL 21:9). Men alla de andra som också kunnat rusa fram och slå av strömmen? För dem aktualiseras närmast försummande av räddningsåtgärd (SL 21:15). De visste att Fasth befann sig i livsfara men underlät att hjälpa. Samtidigt visste alla i Kiruna att Fasth var en ond man som fick det straff han så väl förtjänade.

Men disponent Lundbohm kommer inte heller undan. Han blir upplyst av kronolänsmannen om mördaren och att han svikit Elin. Senare förlorar han hela sin förmögenhet och slutar sina dagar som inhysning hos sin bror. Men innan han dör överlåter han på sonen Frans att antal aktier i ett kanadensiskt bolag som borgenärerna inte känner till. Kanske detta gäldenärsbedrägeri (SL 39:2) förgiftade gåvan. Aktierna blev nämligen den omedelbara orsaken till att nittioåriga Frans på ålderns höst blev skjuten, hans dotter dödad med en grep och sonsonen påkörd. Tack vare hundföraren Krister och åklagaren Rebecka kunde Lundbohms sonsonson Marcus räddas. Denna trippelmörderska och under vissa konstellationer arvsberättigad efter Frans, låter Larsson drunkna i älven medan hennes medhjälpare åtalas för mordförsök (SL 21:2, SL 5:1) och grov misshandel (SL 21:6). Bägge brotten riktades mot Marcus men tidsintervallen är så pass lång mellan gärningarna att det rör sig om två brott.

Men vem är då denna Molok? I tredje Mosebok 20:2 sägs han vara en gud som kräver barnoffer. Jag vet inte om Larsson träffat helt rätt här. Lundbohm offrade kanske inte ett barn men svek en kvinna med ödesdigra konsekvenser för honom och många andra.

För övrigt avslutas *Till offer för Molok* med att Rebecka och Krister finner varandra. Det är nog bäst så. Stockholmsadvokaten Måns passar inte in i Kurravaara. Och han verkar inte gilla hundar!